

PAPER DETAILS

TITLE: İslam İdare Hukukunda Yönetim Şekli

AUTHORS: Hadi SAGLAM

PAGES: 36-57

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/284418>

İSLÂM İDARE HUKUKUNDA YÖNETİM ŞEKLİ

THE MANAGEMENT METHOD IN ISLAM ADMINISTRATION LAW

Hadi SAĞLAM

Erzincan Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi
İslâm Hukuku Anabilim Dalı,
Erzincan-Türkiye
hadisaglam1964@hotmail.com

Atıf gösterme: Sağlam, H. (2017) İslâm idare hukukunda yönetim şekli, *Universal Journal of Theology (UJTE)*, 2 (1), 36-57.

Geliş Tarihi:
12 Şubat 2017
Değerlendirme Tarihi:
15 Şubat 2017
Kabul Tarihi:
20 Mart 2017

© 2017 UJTE
E-ISSN: 2548-0952
Tüm hakları saklıdır.

Öz: İslâm, idare hukuku alanında insanlığa, anayasal mahiyetli evrensel ilkeler önermiştir. Bu ilkeler, özgürlük, sorumluluk, adâlet, emâneti ehline vermek ve şûrâdır. Kur'ân, yöneten ve yönetilenler arasında âdil bir düzen emretmiştir. Keza Kur'ân, idari görevleri emânet görevler sayıp bu görevlerin tesliminde emânetin ehline verilmesini de emretmiştir. Bu bağlamda Kur'ân, "adl" ve "kisd" kavramlarını kullanarak, yönetim şeklinin genel çerçevesini çizmiştir. Bu genel çerçeve, yönetim hukukunda üst norm niteliğinde olup bu ilkelerin ihlali anayasal bir ihlal ve ihmâl sayılmıştır.

Tarih boyunca hâkimiyetin kaynağı, meşruiyeti ve kime ait olduğu hep tartışıla gelmiştir. Öte yandan, İslâm'ın yönetim hukukuna getirdiği bu temel ilkeler, önerdiği yönetim şekli, siyasi rejim ve Peygamber (sav) izlediği sosyal siyaset hep merak konusu olmuştur. Devlet başkanı atanmanın meşruiyet kaynağını, ya 'biat' aracı ile halk ya da halkın seçeceği kurul olan 'Ehl'l Hal ve'l-Akd'den' alınacak yetki oluşturmuştur. Bu sayede İslâm idare hukukunda, yöneten ve yönetilenler arasında yetki ve sorumluluk alanında bir denge kurulmuştur. Çalışmamızda İslâm idare hukuku ilkelerinin dinî ve beşerî yönleri birbirinden ayrılarak; İslâm'ın yönetim şekline getirdiği ilkelerin analizi yapılacaktır. Bu bağlamda İslâm'ın yönetim sahasında izlediği sosyal siyaset üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdare Hukuku, Yönetim Şekli, Adâlet, Ehliyet, Şûrâ, Sorumluluk

Abstract: Islam has proposed universal principles of constitutional nature in the field of administrative law. These principles are freedom, responsibility, justice, and trust. The Qur'an has ordered a fair order among rulers and ruled. Likewise, the Qur'an has ordered that the administrative duties be entrusted to the custodians, and that the custodies should be given at the submission of these duties. In this context, the Qur'an uses "Adl" and "Kisd" concepts to draw the general frame of management. This general frame is the supreme norm in administrative law and violation of these principles is considered constitutional violation and negligence.

Throughout history, it has always been argued that the dominance of origin, legitimacy and who it belongs to. On the other hand, these basic principles that Islam brought to the administrative law, the administrative style it proposed, and the political regime, the social policy that the Prophet followed were always a curiosity. The source of legitimacy has been consisted of either 'allegiance' and the people or the authorization given by 'Ehl'l Hal ve'l Akd' council that has been chosen from the people. In this respect, a balance has been established between the ruler and the ruled in the area of authority and responsibility in Islamic administrative law. In our work, the religious and human aspects of Islamic administrative law principles are separated from each other and an analysis of the principles that Islam has brought about in the way of administration will be done. In this context, it will focus on the social politics of Islam in the course of its administration.

Keywords: Administrative Law, Regime, Justice, Qualification, Council, Responsibility

1. Giriş

Medine toplumu aşiret ve kabilelerden oluşuyordu. Bu aşiret ve kabileler birbirleriyle sürekli savaşıyorlardı. Keza aşiret ve kabileler arasında emniyet ve güven de kalmamıştı. Bunun için de öncelikle Medine halkının güvenliğini temin için bir şehir devleti kurma ihtiyacı hissedildi. Bu ihtiyaç toplumsal kabul haline gelmişti. Hz. Peygamberi devlet kurmaya yönlendiren en önemli sâik, bu toplumsal ihtiyaçtır. Keza Medine'deki toplumların kendi aralarında ve düşmanlarına karşı güvenlik arayışıdır. Peygamberimizin Medine'ye hicret ettikten sonra öncelikli hedefi Medine'deki bu aşiret ve kabilelerden oluşan halkı tek çatı altında toplamak olmuştur. Bu bağlamda hicret onurlu yaşama ve bir hak mücadelesidir. Bu devletin başkanı Hz. Muhammed, anayasası ise Medine vesikasıdır.

İslâm idare hukukundaki nasların anlaşılma problemi, dün olduğu gibi bugün de bulunmaktadır. Şüphesiz idare hukuku ile ilgili nasların anlaşılmasında, *sosyo-kültürel*, *sosyo-ekonomik* ve *sosyal siyaset* gibi disiplinler önemli yer tutar. İdare hukukunda, devlet ve vatandaşlar arasında dengenin kurulması deruni bir tezekkürü ve tecrübeyi de gerektirir. Keza nasların yorumlanmasında şeriat ve din ayrımı yapanlar olduğu gibi yapmayanlar da bulunmaktadır. Bilindiği gibi nasların, sübut ve delalet yönünden katî ve zannî alanları bulunmaktadır. Nasların katî alanları, insanlığın evrensel değerleridir. Zannî alanlarda ise birey ve toplumların terakkilerine göre her daim içtihadla mesaiğin mümkün olduğu durumlardır. İctihadi konularda içtihadla yetkili herkesin farklı yorumlar yapması kadar doğal bir durum da olmasa gerekir. Hukukî konularda içtihatlar, değişmez değer yargıları değildir. Keza devlet, sosyal adâletin sağlanmasında gerekli gördüğü alanlarda yasal düzenlemeler ve istisnalar da getirebilir.

Öte yandan hâkimiyetin kaynağı ve kime ait olduğu hep tartışıla gelmiştir. “*Egemenlik kayıtsız şartsız Allah’ındır.*” “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.*” Bu iki farklı söylemin algı ve yorum farklılığı, Müslümanlar arasında tefrikaya neden olmuştur. Oysa hâkimiyetin Allah’a ait olması, hâkimiyetin gerçek kaynağının ilahi irade olduğu bu iradenin mutlak manada olduğunu, halkın egemenliği ise o *vekâleten* ve *emâneten* bir hâkimiyet olup devlet başkanının bu ilahi iradeye aykırı hareket edememesi gerektiği ifade eder. Bu bağlamda iktidarın kaynağının halk olduğu, egemenlik kayıtsız şartsız halka ait olduğu, siyasi iktidar meşruiyet kaynağını halkın iradesinden aldığı, ilahi iradeyi temsil eden toplumun genel iradesinin olduğu anlaşılmaktadır. Keza devlet başkanının yönetici atanmasındaki meşruiyet kaynağı, “*biat*” aracı ile halktan veya onun seçici kurulu olan “*ehlü’l hal ve’l-akd’dan*” bu yetkiyi almasıdır. Bilindiği gibi siyaset, devleti ve insanları idare etme sanatıdır. Bu sosyal siyaseti beceremeyen birey ve toplumlar, çoğu kez sosyal hukuk alanında da başarısız olacakları da bir gerçektir.

*Yönetim hukuku açısından Türkiye Cumhuriyeti Devletini ve yapısını bir cümle ile ifade edecek olursak; Türkiye devleti bir Cumhuriyettir. Cumhuriyet ise bir devletin yönetim şeklidir. Keza Cumhuriyet, siyasi iktidarın bir aileye veya bir zümreye ait olmadığı rejimin adıdır. Diğer bir ifade ile Cumhuriyet bir yönetim şekli olup demokrasi bu cumhuriyetin bir niteliği, bir yaşam biçimidir. Öyle ki demokrasi, bireylere eşit hak ve özgürlükler tanır. Günümüz için en ideal yönetim biçimi olarak görülür. Öte yandan Anayasa, “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” der.¹ Halk bu egemenliğini, yetkili organlar aracılığı ile kullanır. Keza günümüzdeki devletin egemenliği kullanmadaki yetkili temel organları “üç y” dediğimiz, *yasama*, *yürütme* ve *yargıdır*. Yasama organı, TBMM, yürütme organı, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yargı organı ise bağımsız*

¹ TC Anayasası 1-6 Md.

mahkemelerdir. Adli yargının yüksek mahkemesi *Yargıtay*, idari yargını yüksek mahkemesi ise *Danıştay*dır. Yargıda mahkemelere derecelendirme (*klasik ifade ile velâyetü'l-mezâlim*) esas getirilmiştir. Kamu hizmetlerinin denetiminde *muhtesibler* günümüzdeki zabıta görevini üstlenmişlerdir. Bilindiği gibi idari hukukta kamu yararı gözetilir, yaptırımlar ise kamu gücüne dayanır. Keza idare hukuku dağınık, tecrübi ve içtihadî bir hukuk dalıdır.

Hiç kuşkusuz sosyal devlet, insanları bir arada tutan, hak ve görevlerini belirleyen bir araçtır. Keza siyaset de toplumsal bir varlık olan insanı, toplumları ve devletleri yönetmek için önemli bir araçtır. Naslar bu iki araç konusunda, neleri önermiştir? Peygamber kurduğu şehir devletiyle ilgili ne tür uygulama yapılmıştır? Bu bağlamda nasların önerdiği yönetim şekli ve rejimi var mıdır? İslâm, yöneten ve yönetilenler arasında siyasi bir rejim, bir yönetim şekli önermiş midir? Yahut İslâm'ın hukuk sistemini gerçekleştirmek için hangi siyasi rejim daha uygundur? Uygun olan başkanlık, yarı başkanlık mı ya da parlamento sistemi midir? Yoksa naslar bir siyasi rejim önermeyip yönetime ilke getirmiş midir? Bilindiği gibi yönetim, tarihte monarşiden, oligarşiye son olarak da demokrasiye doğru bir evrim gerçekleşmiştir. Bu bağlamda İslâm idare hukukunun yönetim şeklinin varlığı, günümüzde daha çok tartışma konusu yapılmıştır. En iyi yönetim şeklinin ne olduğu hala da tartışılmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle anayasal mahiyetli Kur'an, yönetim hukuku alanında ne tür ilkeler getirmiştir? Peygamberimiz (sav), idare hukuku alanında ne tür uygulama yapmıştır? Onun Sahabeleri, nasların idare hukukuyla ilgili emirlerini nasıl anlamışlardır? Bu sorular minvalinde sosyal hukuk alanında, siyasi hayata girecekler için bilinmesi gereken temel ilkeler konusunda bir makale yazılması hedeflenmiştir. Çalışmamızda öncelikle Kur'an'ın yönetim hukuku alanındaki naslar ve bu nasların önerdiği temel esaslar ele alınacaktır.

1. Kur'an'ın Önerdiği Anayasal Mahiyetli Genel İlkeler (Yasama, Yürütme ve Yargı)

a) Ayetler: İlahi Vahiy, Yasama Organı ve Yetkisi

Yasama organı, ilahi vahyin otoritesine bağlı anayasal mahiyetli üst normlardır. Bu normlar, insanlığın anayasası mahiyetinde genel ve temel esaslardır. Bu bağlamda hâkimiyet kayıtsız şartsız mutlak manada Allah'ındır. Yürütme ise Peygamberi (sav) aracılığıyla gerçekleşmiştir. Peygamber'in (sav), ilahi vahye (*üst norma*) aykırı olmaksızın yasama yetkisi de bulunmaktadır. Keza anayasal mahiyetli üst normlara aykırı yasal düzenleme de yapılamaz. Kur'an'ın getirdiği anayasal mahiyetli yasal düzenlemelerin bazıları şunlardır:

* *İnanç Özgürlüğü*: لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ Dinde zorlama yoktur.² *Dileyen iman eder, dileyen inkâr eder.*³ İnsanlar herhangi bir dini seçmekte özgürdürler.

* *Allah Müminlere Allah'a, Resulüne ve Sizden Olan İdarecilere ve Devlete İtaati Emreder*: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.*⁴

² Bakara 2/256.

³ Kehf 14/29.

⁴ Nisa 4/59.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ * *Allah Adâleti Emrediyor:* “Şüphesiz Allah, adâleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”⁵

* *Her Daim Hak ile Adâleti Gerçekleştiren bir Topluluk Vardır:* وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ “Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adâleti gerçekleştiren bir topluluk vardır.”⁶

**Allah Emâneti Ehline Vermeyi Emrediyor:* إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ “Allah, size, emânetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla iştiridir, hakkıyla görendir.”⁷

**Emânetin Sorumluluğunun Ağırlığından Bahsediyor:* إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ “Şüphesiz biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”⁸

**Rabbimiz Kısd Adâletini Emrediyor:* قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ “De ki: “Rabbim adâleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O’na) doğrultun. Dini Allah’a has kılarak O’na ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.”⁹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adâlet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adâletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَهْتَفُوا بِهِمَا أَوْ تَتَّبِعُوا بِهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ تَعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adâleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adâletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adâleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹¹

**Yönetimde Şûrâ Emredildi:* وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ “Rablerinin çağrısına cevap verirler, namazı kılarlar. İşleri/yönetimleri, aralarında bir şûrâ’dır. Kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak ederler.”¹²

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لَنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip

⁵ Nahl 16/90.

⁶ A’râf 7/181.

⁷ Nisa 4/58.

⁸ Ahzap 33/72.

⁹ A’râf 7/29.

¹⁰ Maide 5/8.

¹¹ Nisa 4/135.

¹² Şûrâ 42/38.

azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.¹³

**Emrolunduğun gibi Dost Doğru Ol.* فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. “Öyle ise emir olunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adâlet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”¹⁴ İdare hukuku ile ilgili doğrudan ve dolaylı olarak pek çok nass bulunmaktadır. Bu ayetlerin toplu olarak bir arada verilmesi, siyaset yapacakların bu ana esasları toplu olarak bir arada bulmalarına matuftur. Bu kadar ayet maksada kâfi olduğundan bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

b) Ayetlerin Değerlendirilmesi

Görüldüğü gibi Kur’ân; inanç özgürlüğüne vurgu yapmıştır. Keza Allah’a, Resulüne, sizden olan idarecilere, devlete itaati istemiştir. Keza kamu ahlak ve düzenini bozmayı, haddi aşmayı, hukuktan sapmayı ve devlete isyanı da yasaklamıştır. Kamu ve özel hayatımızda adâlet ve iyiliğin yapılmasını, insanlar arasında hüküm verirken adâletle hüküm verilmesini emretmiştir. Keza temel hak ve özgürlüklerde eşitlik ilkesini, emânet türü görevlerde ise işin ehline verilmesini emretmiş, bunda da liyakati esas almıştır. Emânet türü görevlerin büyük bir sorumluluk olduğuna da vurgu yapmıştır. Her daim hak ve adâleti tesis eden *ehlisünnet / sūrâ ve icmâ* ile hareket edecek bir topluluğun varlığına işaret etmiştir. Yönetimde, temel hak ve özgürlüklerde eşitlikçi adâlete, kamu gibi emânet türü görevler de ise *kısd* adâletine atıf yapılmış; bu arada *liyakat* ve *ehliyet*e de dikkat çekmiştir.

2. Peygamberin İdare Hukuku Alanındaki Uygulamaları (Yürütme)

a) Medine Devleti (Toplumsal birliktelik, Birlikte Yaşam Projesi / Siyasi Otorite)

Kur’ân’da, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً) “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe girin” buyrulmuştur.¹⁵ Ayetin ifadesiyle bir yönüyle devlet olma, topluca barışa ve güvene girişin adıdır. Hz. Peygamber, öncelikle kollektif şuurla Medine halkının kalplerini birleştirdi. Devlet, bireysel hak sahiplerinin sözleşme ile kurdukları adâleti gerçekleştirmekle yükümlü bir organizasyondur. Bu bağlamda devlet, insan haklarına uygun düzenlemeler yapan en büyük bir organizasyondur. Devlet, bir insan gibi organları dengeli çalışan ahenkli bir organizasyondur.

Devlet kurma oluşumunun şüphesiz ön aşaması bulunmaktadır. Öyle ki birinci ve ikinci akabe biatları, Medine’de kurulacak olan devletin ön görüşmesi mahiyetindeydi. Keza Hz. Muhammed (sav), Medine halkının (*Müslümanlar hatta Yahudilerin bile*) beklediği bir insandı. Mekke’den hicret emriyle adil bir düzen kurmak için yola çıkmıştır. Zira bir devletin doğuşunda *vatan, sosyal vicdan (ortak amaç uğrunda birleşen/ birlikte yaşam projesi)* ve *siyasi otorite* gereklidir. Sonuçta bu hareket, dağınık, aşiret ve kabile halinde yaşayan halkı, *beşeri toplum* döneminden, *siyasi toplum* dönemine evirmiştir.

Bilindiği gibi Arap toplumu, köylü (*bedevî*) ve kentli (*hadarî*) lerden oluşuyordu. Köylü toplum yapısı kabile ve aşiretlerden meydana geliyordu. Kentli toplumlar da bundan farklı değildi. Bu toplumlarda *vatan* kavramı ve *siyasi* otorite de yoktu. Peygamberimizin (sav), Medine’ye hicretten sonra sosyal hukuk alanında ilk sosyal siyaseti, Medine site devletini kurmak olmuştur.¹⁶

¹³ Âl-î İmrân 3/158.

¹⁴ Hud 11/112.

¹⁵ Bakara 2/208.

¹⁶ Taf. Bkz. Avva, Muhammed, Selim, *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*, Mana Yayınları, İstanbul 2011, s.22-23.

Keza bilindiği gibi Kur'ân, Mekke'de itikadî ve ahlaki ilkeler vaz etmiştir. Medine'de ise ibadet ve hukuk gibi bireysel ve toplumsal pratiklere yer vermiştir. Mekke'de daha çok inançta tevhidi ilkeye yer verilirken; Medine'de toplumsal pratikler için tevhide yer verilmiştir. Diğer bir ifade ile ilahi otorite, Mekke'de icmâli, Medine'de özel ve kamu hukuku alanında yasal düzenlemelere yer vermiştir. Bu pratiklerin başında günlük, haftalık ve yıllık *namaz*, *Cuma* ve *bayram* gibi toplumsal bütünleşmeyi sağlayan toplu ibadetler yanında *devlet*, *anayasa*, *âkile* gibi idari hukuk alanında kurumsallaşmaya da gidilmiştir.

Hiç kuskusuz Peygamber (sav), Kur'ân'ın yönetim hukuku ile ilgili getirdiği esaslar çerçevesinde hareket etmiştir. Keza devleti, bireyin meşru savunma hakkının kollektif organizasyonunu sağlayan bir araç olarak görmüştür. Yönetimde, devlet ile halk arasında bir denge kurmuştur. Peygamberin bu uygulamalarının (devletin nitelik ve yapısının ne olacağından çok) amacından, birey ve toplumların güvenliğini sağlayarak halkına hizmet etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda devlet, hak ve adâletin gerçekleştirilmesi, toplumsal düzenin sağlanması için bir araç olarak görülmeli ve bir rant aracı haline getirilmemelidir.

Tarihte, siyasi hâkimiyetin kaynağı teoride halka dayansa da pratikte bu çoğu kez gerçekleşmemiştir. Pratikte, ya devletin kendisi ya da devlet başkanı kutsallaştırılmıştır. Sonuçta Müslüman halkın siyasî iradesi ve seçimi çoğu kez göz ardı edilmiştir. Müslüman bireyler, devletin korunmasında araç, devlet ise amaç haline gelmiştir. Oysa devlet araç, adâlet ise amaç olmalıdır. Keza siyasi meşruiyetin kaynağı halkın iradesi olmasına rağmen pek çok ülkede göstermelik seçimler yapılmış, monarşik yönetimler hâkim olmuş, demokratik bir seçime geçilememiştir.

b) Medine Anayasası (Toplumsal Sözleşme)

Bir devlet kurmanın en önemli şartı, toplumsal sözleşme olan anayasadır. Bu sebeple öncelikle kurulan şehir devletinin anayasası oluşturulmuştur. Toplumsal sözleşme dediğimiz bu anayasa, Medine vesikası olarak bilinir. Bu Medine vesikasıyla Müslümanların, Müşriklerin ve Yahudilerin temel hak ve görevleri belli esaslara bağlanmıştır. Bu devlet, ilk zamanlar *federatif* daha sonra *konfederatif* bir yapı arz etmiştir. Medine devletinin anayasası, toplumların hak ve ödevlerini belli esaslara bağlayan *toplumsal bir sözleşme* ve *tarihi bir belge* niteliğindedir.¹⁷

Anayasa, devletin organizasyonu ve teşkilatlanması mahiyetinde temel kurallardır. Anayasalar, adil davranış kurallarının korunmasını sağlayan üst yapılardır. Anayasal kurallar, devlet düzeninde adâletin sağlanması ve hizmetlerin yerine getirilmesine ilişkin mekanizmalardır. Anayasalar, adil davranış kurallarının korunmasını ve yürütülmesini sağlayan normlardır. Bu normlar, insan davranışlarını düzenler, insanın hangi davranış normunun geçerli olduğunun yetkisini verir. Bu adil davranış kuralları, insan davranışlarını denetler. Adil davranış kuralları, bireylere bir şeyi doğrudan tahsis etme yerine, istedikleri şeyleri nasıl elde edeceklerini gösterir. Yani bireylere hakları doğrudan bahsetme yerine, haklarını nasıl kazanılacağı konusunda yöntem belirler.

Kurulan Medine site devletinin, 47 maddelik çerçeve bir anayasası bulunmaktadır. Bu anayasa maddeleri, insanlık tarihinin örnek toplumsal sözleşmesi ve siyasi belgesidir. Medine vesikası, öncelikle Kureyşli ve Yesribli Müslümanlar arasında kaleme alınmıştır. Bu birliktelik içine Yahudiler gibi ayrı dine mensup olanlar da katılmıştır. Medine anayasası, haklar konusunda tüm

¹⁷ Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, s.195 -206.

paydaşlarına eşit haklar içermektedir. Yahudilerin kendi kabileler arasındaki tüm üstünlükleri de kaldırılmıştır. Öyle ki Medine sözleşmesiyle kabile ve aşiretlere bakılmaksızın tüm halk, tek çatı altında toplanmış ve tek ümmet kabul edilmiştir. Hatta bu vatandaşlığa Yahudiler de dâhil edilmiştir.¹⁸ Her toplum kendi dinlerinde ve iç hukuklarında serbest bırakılmıştır. Toplumlar aralarında ihtilafa düştüğünde, konu üst hukuk konumunda olan devlet başkanı Hz. Muhammed(sav)’e götürülecektir.¹⁹

Öte yandan bu anayasa ile bir Cahiliye örf ve âdeti olan, “*âkile / sigorta*” sistemini de revize etmiştir. Bu anayasa ile 3-13 maddelerinde bireylerin sosyal güvenlikleri teminat altına alınmıştır. Yine bu anayasa ile her birey sosyal güvenlik hakkına sahip olmuştur. Peygamber’in bu uygulaması, sosyal güvenliğin bir devlet görevi olduğuna, bireye ise anayasal bir talep hakkı doğurduğuna işaretler. Bu da bize bireylerin sosyal güvenliklerinin bir insan hakkı, bir devlet görevi olduğunun göstergesidir. Keza Medine vesikasında *devlet başkanı* belirlenmiştir. Bu anlaşmaya daha sonra diğer toplumların kabulünün katılımı da sağlanmıştır. Keza cezaların şahsiliği ilkesinin temeli de atılmıştır.²⁰ Sadece suç işleyen cezalandırılacağı ilkesi benimsenmiştir. Keza Hz. Peygamber döneminde toplumun genelini ilgilendiren konularda ise istişare esas alınmıştır.

Bugün yasama organı, TBMM, yürütme organı, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yargı organı ise bağımsız mahkemelerdir. Günümüzde başkanlık ve parlamenter sistem tartışması bu anlamda gündeme gelmiştir. Başkanlık sisteminde yürütme tek başlı olmasına karşın parlamenter sistemde yürütme düalisttir. Başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığının kesin bir şekilde ayrılması hedeflenmiştir. Parlamenter sistemde kuvvetler ayrılığı ilkesi esnek olup kuvvetlerin işbirliği esastır. Ancak parlamenter sistemler koalisyona imkân verdiğinden, *koalisyon kültürü* oluşmadığından çoğu kez ülkeleri geri bıraktığı da bir gerçektir. Bu bağlamda siyasi istikrar sağlanamamış, iktidar kavgası her daim sürmüştür. Oysa siyasi açıdan istikrarı sağlayan ülkeler daha hızlı kalkınırlar. Keza küresel dünya hızlı hareket etmeyi de gerekli kılıyor. Yatırımlar da ancak istikrarlı yönetimde sağlanabilir. Öte yandan gerek yürütmedeki sorunlar gerekse koalisyon kültürünün oluşmaması gibi çift başlılık ülkeleri geri bıraktığı tecrübelerle sabittir. Başkanlık sistemi, kadim İslâm kültür geleneğine daha uygun durmaktadır. Öyle ki başkanlık sisteminde, adâleti tesis edecek erkler ayrımının daha kesin olması, keza devleti birden fazla kimsenin rant aracı olmaktan çıkartıp seçilmişlerin ekibiyle gelip ekibiyle gitme açısından daha sağlıklı bir yönetim şekli olarak görülebilir. Hiç kuşkusuz hiçbir sistem ideal bir sistem olmayıp her iki sistemin de de pozitif ve negatif yönleri bulunmaktadır. Yönetim bir takım ve ekip işi olup yönetim sistemlerinin gayesi ise adâleti sağlamak olmalıdır. Keza hiçbir devlet biçimi mukaddes değildir.

c) Kardeşlik Tesisi (Toplumsal Bütünleşme)

Sosyal hukuk alanında, Medine’de Peygamber(sav)’in en önemli sosyal siyasetlerinden biri de kardeşlik projesidir. Medine’de sosyal güvenlik ve toplumsal bütünleşmenin odak noktasını, “*müslümanlar kardeşler*” ilkesi oluşturmaktadır.²¹ Peygamberimiz (sav), Medine’de öncelikle Ensar ile Muhacirler arasında bu temeli atmıştır.²² O zaman ki konjonktürel durum bunu gerekli kılıyordu. Bu atılan kardeşlik ilkesiyle, medeniyet ve sosyal hukuk düzeninin tevhit esası inşa edilmiştir. Bu

¹⁸ Medine Vesikası 25. Md.

¹⁹ Medine Vesikası 23. Md.

²⁰ Medine Vesikası 21-22. Md.

²¹ Hucurat 49/10; R. Sâlihîn, Hadis no: 567.

²² Hucurat 37/10; Enfâl 8/75; Ebu Dâvud, *Ferâiz*, 14-17; Taf. bkz. Hamidullah, Muhammet, *İslâm Peygamberi*, (Çev: Salih Tug), İrfân Yayınları, İstanbul 1993, s. 181.

tevhit ruhu, Medine toplumunun özgüvenini artırmıştır. Zira birey ve toplumların özgüvenlerini canlı tutmak birey ve toplumlara sığrama sağlayabilir. Bu durum, Peygamberin Medine’de sosyal adâletin temini için icraya soktuğu en önemli sosyal bir siyasettir. Pratiğe sokulan bu kardeşlik ilkesi, Müslümanın dünya görüşünü ve mülkiyete bakışını yansıtır. Keza Peygamberimiz (sav), bu kardeşlik projesini inşâ etmiş, kısa sürede sosyal adâleti gerçekleştirmiş ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamıştır. Bu devlet düzeninin en önemli mihenk taşı da *kardeşlik ilkesi* olmuştur.

Yine bu proje, dünya nimetlerini ülvî gayeler uğruna feda etme / paylaşma projesidir. Bu proje ülvî gayeler uğrunda, dünya nimetlerinden birlikte istifade etme projesidir. Bu kardeşlik projesiyle, hak etrafında güç elde eden Müslümanlar, adeta çağa ve insanlığa örnek olmuşlardır. Bu proje “sosyal adâlet” noktasında en manidar bir ses olmuştur. Ashab, ebedi nimetleri, geçici nimetlere tercih etmişlerdir.²³ Bu projeye, adeta malı olan malını, canı olan canını üst üste koymuştur.²⁴ Günümüz Müslümanlarının kurtuluş reçetesi de bu temel esas / ilkeyi anlamada yatmaktadır. (وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ) “Allah’ın hükmüne göre, akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar birbirine varis olmaya daha lâyıktırlar”²⁵ ayetinin yorumundan hareketle miras taksiminde din kardeşliğinden ziyade kan kardeşliğine konu yapılmıştır. Bu tamamen içtihadi bir durumdur.²⁶ Bugünün Müslümanları, (içinde bulundukları durumu da dikkate alarak) belki de beş veya on yıllık din kardeşliği projesini pratiğe sokmalıdır. İslâm kültür tarihinde yürürlüğe sokulan bu ilkeye, günümüz dünyasında daha çok ihtiyaç bulunmaktadır. Bu projenin pratiğe sokulmasıyla, İslâm’ın önerdiği *adil bir düzen kurma* hedefinin gerçekleştirilmesi, toplumsal bütünleşmenin sağlanması için ciddi bir taban oluşturulabilir.

Bu sosyal siyaset projesi karşısında malı olmayan, geçimini temin edemeyen insanlar, adeta fevç fevç İslâm’a girmeye başlamış, böylece hem dünyada *sosyal güvenliğe kavuşmuşlar hem de ahiretlerini kazanmışlardır*. Bu sosyal güvenliği temin edilen mustazaflar, gerçek bilginin etrafında kenetlenerek düşman tehlikesine karşı tevhit olmayı sağlamışlardır. Bu tevhit ruhuyla Müslümanlar, fitne ve fesatları ortadan kaldırmış, “*sıratı müstakim*” olan ana yola / otobana çıkmışlar ve yürüyüşlerini öyle sürdürmüşlerdir.²⁷

Bu sosyal hukuk düzeni, İslâm kültürünün öteden beri öngördüğü bir toplumsal hayat ideali olmuştur.²⁸ İnsanlık tarihinde benzeri görülmemiş böylesine önemli bir olay, ilk İslâm toplumunda gerçekleşmiş olması itibarıyla, İslâm tarihinde “sosyal adâletin tesisi” ve “toplumsal dayanışmanın sağlanması” yolunda atılmış oldukça önemli bir adım olsa gerekir. Tarihte kurulan birçok sosyal müessesenin teşekkülü, bu kardeşlik ilkesi temelinde oluşmuştur. Görüldüğü üzere Müslüman bireyin değer yargısı, sadece kendini kurtarmak değil top yekûn insanlığın kurtuluşu için mücadele

²³ Bakara 2/86.

²⁴ Tevbe 9/111.

²⁵ Enfal 8/75.

²⁶ Mekke’den hicret edenler ile ensar arasında ciddi bir dayanışma olduğu, bu dayanışmanın konjektürel olduğu iddia edilse de ulvi gayeler uğruna feda edilmeyecek hiçbir şeyin olmadığı noktasında ciddi bir proje olduğu açıktır. Din bağı, kan bağı kardeşliğinin daha önemli olduğu bilinmektedir. Bu durum sadece miras hukuku ile ilgili olduğu diğer konularda kardeşliğin devamına delil pek çok ayet bulunmaktadır. Nitekim Seyyit Kutup mealinde “*yakın akrabaların birbirine mirasçı olma konusunda öncelik hakları vardır*” diyerek ayetin başlangıcında iman edip hicret edenlerin Medine’deki akrabalarına işaret etmiş olduğu da söylenmiştir. Her ne kadar bu ayetle din kardeşliği ve yemin etmek suretiyle varis olmaların hükmünü kaldırdığı söylene de bu konu bilginler arasında tartışmalıdır. Bazı müfessirlerin velayet ilişkisinin mirasla alakası olduğunu ileri sürse de ayet daha geniş kapsamlı olduğu da açıktır. Toplumsal süreçlerde, toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı sağlayan araçlar bulunmaktadır. Kan bağı bile olsa farklı dinlere mensup kan kardeşlerin birbirine mirasçı olamayacakları da açıktır. Peygamber (sav) ve ona inananlar dinlerini yaşama özgürlüğü ve adil bir dünya düzeni kurma uğruna hicret ettiler. Medineliler malları dahil onları kendilerine ortak ettiler. Din özgürlüğü tehlikeye düşmesi uğruna her şeylerini feda ettiler. Bu ayet kan bağının önemine vurgu yapmakla birlikte mirasın kan bağına tahsis edilmesi konusunda bilginler arasında tartışmalıdır. Taf. Bkz. Heyet, Kuran Yolu, II, DİBY, Ankara 2006, s.713-714.

²⁷ Bu manayı şu ayetten alıyoruz. Âl-i İmrân 3/103.

²⁸ Buhârî, Edep, 27.

etmektir. Tarihteki kardeşlik /vatandaşlık ilkesi, devletlerin ve sosyal güvenlik müesseselerinin de temelini oluşturmuştur.

4) Yargı Organı ve Yetkisi (Kazâ Yetkisi, Din ve Devlet Başkanı Hz. Muhammed (sav))

Hz. Peygamber (sav) döneminde, ilahi vahiy gereği, *yasama, yürütme ve yargı* tek elde toplanmıştır. Yasama yetkisi ilahi vahiyken, yürütme ve yargı ise Hz. Muhammed (sav) aracılığı ile kullanılmıştır. Kuvvetler ayrılığı veya kuvvetler birliği tartışması daha çok bugünlerin konusudur. İlk dönem toplumlarında kuvvetler birliği esası hâkimdir. Bu bağlamda Peygamberimiz (sav), yürütme ve yargı görevlerini kendi üzerinde toplamıştır. Son dönem toplumları, egemenliğin kullanılması noktasında görev taksimatı yapmışlardır. Bu bağlamda egemenliği kullanmada kuvvetler birliği ilkesi terk edilmiş, kuvvetler ayrılığı prensibi adâletin sağlanması noktasında daha uygun görülmüştür.

Öte yandan yargı bir devletin denetim yoludur. Adâleti sağlamak için oluşturulmuş kurumlardır. Klasik dönemde yargı erkine kazâ denilmektedir. Kadılar, naslardaki hükümlere göre davaları karara bağlarlardı. Yetkileri naslarla sınırlıdır. Yargılama görevi kamu adına halife veya onun yetkilendireceği kadılar tarafından yürütülürdü. Bu bağlamda Peygamber döneminin ilk kadısı, Hz. Muhammed (sav)dir. İslâm devletinin sınırları genişleyince Peygamber (sav) Muaz b. Cebeli Yemene hem vali hem de kadı olarak tayin etmiştir. Böylece İslâm kültür tarihinde devlet başkanları, yargı (kazâ) alanındaki yetkilerini kadılara devretmişlerdir. Bu bağlamda İslâm kültür tarihinde asıl yargı kurumu, şer'îye mahkemeleridir. Daha sonra mezâlim divanları, Osmanlıda daha da geliştirilerek Divan-ı Hümayun olarak ortaya çıkmıştır. İdari ve siyasi görevlerin yanında hukuki davalara da bakmış bir üst yargı, temyiz mercii olarak görülmüştür.

5) Nasların İdare Hukuku Alanında Getirdiği Anayasal İlkelerin Yorumu

1. Genel Olarak

Kur'ân; “özgürlük”, “sorumluluk”, “adâlet”, “emânetin ehline verilmesi”, “şûrâ prensibi”, “suç-ceza dengesi”, “haksız kazancın haramlığı”, “hayırda yardımlaşma”, “sözleşmelere uyma”, “güçlüğü kaldırılması” “kolaylık prensibi”, “zaruretin haram olan şeyleri mubah kılması”, “eşyada asıl olan ibâhadır”, “hiç kimse başkasının günahını yüklenemez -şahsi mesuliyet” gibi genel anayasal mahiyetli ilkeler getirmiştir. Bu anayasal mahiyetli ilkelerin her biri ayrı bir makale konusu olmasına rağmen bazılarını kısaca değinelim.

a) Özgürlük Kavramı (İnanç ve Düşünce Özgürlüğü)

İnsan varlığının temel ögesi, bilinçaltında yatan *özgürlük* dürtüsüdür. Özgürlük ancak sorumluluk temeli üzerinde yaşayabilir. Özgürlük, kullara değil bir olan Allah'a itaat etmektir. Bu bağlamda her birey, inanç özgürlüğüne sahiptir.²⁹ Keza dilediği dini seçme ve yaşama hakkı bulunmaktadır. Nitekim Şârii, “dileyen iman eder, dileyen inkâr eder”,³⁰ “Dinde zorlama yoktur”³¹ buyurmuştur. Keza Allah (cc), “Sen, onlara zor kullanacak değilsin” buyurmuştur.³² Öte yandan Peygamberin

²⁹ Kaf, 50/45; Gaşîye, 88/22.

³⁰ Bakara, 2/256.

³¹ Kehf, 18/29.

³² Kafirun, 109/ 6.

görevi, *tebliğ ve tebyindir*.³³ Bu ayetler, insanın *inanç ve düşünce bazında özgür* olduğunu ortaya koymaktadır. İnanç ve düşünce özgürlüğü konusunda halka baskı yapmak, münafık bireyler yetiştirir.

Öte yandan hiç kimseye, Müslümanların aleyhine bir eylemde bulunmamak kaydıyla inancından dolayı dünyevi bir yaptırım da uygulanamaz. Peygamberimiz (sav)’den, “*dininden döneni öldürün*”³⁴, “*İslâm’dan çıkıp Allah ve Resulüne harp açan adamı öldürün*”³⁵ gibi rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin esbabı vürudu dikkate alınmalıdır. Bu rivayet, Medine’de Müslüman olduktan sonra dininden dönüp Medine’nin dış sokaklarında site devletine karşı güç toplayıp saldırıya geçecek olan fesatçı ve fitneci, Halit b. Süfyan en-Nüdeyhi hakkındadır. Doğrusu bu rivayet, toplumsal düzeni bozan örgütlü bir suç hakkındadır. Halit b. Süfyan İslâm devletinin sırlarını biliyordu. Medine’de İslâm dinini terk etmiş mürted olmuş ve eylemsel faaliyette bulunmuştu. Hz. Peygamber (sav), onun öldürülmesi için Abdullah b. Üneys el-Cuheni’yi görevlendirdi. Abdullah b. Üneys, vadi ve çölleri aşarak kendisine Urne vadisinde rastladı. Peşinde kalabalık topluluk vardı. Rasulullah’ın bu adamı tarif etmiş olduğunu anladı. “*Senin Muhammed’e karşı adam topladığını duydum. Seninle birlikte hareket etmek için geldim*” deyince bu sözlerinden Halit çok memnun oldu. “*Evet, ben Muhammed’e karşı kuvvet hazırlıyorum*” dedi. Düşmanımın düşmanı dostumdur, kabilinde dost oldular. Onunla arkadaş oldu ve aynı çadırda gecelediler. Zahirde Abdullah b. Üneys Peygamberi inkâr etti. Farz namazlarını bile imâ ile kıldı. Bir gece Halit b. Süfyan’ın boynunu vurdu. Gündüz saklanıp gece hareket etti. 16. gün Medine’ye geldi. Peygamberimiz kendisini sevgiyle taltif etti ve asâsını ona hediye etti. “*Asa mü’minin alameti enbiyanın sünnetidir.*” *Cennette bu asaya yaslanarak gelirsin*”³⁶ buyurdu. Abdullah b. Üneys öldüğünde bu asayı beyaz kefenleri arasına koyulup teberruken öyle defnedildi. Burada sosyal siyaset alanında alınması gereken güzel örnekler bulunmaktadır.³⁷ Görüldüğü gibi bu olay kamu düzenini bozan örgütlü suç kategorisine sokulmuş, re’sen kovuşturulmasına izin verilip öldürülmesi için özel talimat verilmiştir. Toplumsal zaruret, bir tür meşruiyet kaynağı olmuştur.

b) Sorumluluk Kavramı (Akıl ile Mükellef)

İnsan; sorumlu tutulan bir varlıktır. Sorumluluk ve özgürlük, et ile tırnak gibidir. Biri diğerrinin varlığıyla ihlal edilemez. Sorumluluk, kişinin kendine ve başkalarına karşı yerine getirmesi gereken yükümlülüklerini zamanında yerine getirme zorunluluğudur. Sorumluluk, kişilik karakterinin en önemli öğelerinden biridir. Sorumlu olan kişi, kendi üzerine düşen görevleri ve işlevleri zamanında ve istenilen şekilde istenilen biçimde yerine getirmek zorundadır.

(إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ أَتْقَاكُمْ) Kur’ân, “*Allah indinde en iyiniz, en fazla sorumluluk duygusuna (takvaya) sahip olanınızdır*”³⁸ buyurmaktadır. Din ve sorumluluk kavramları mahiyet itibariyle müteradiftir. Din kelimesi, deyn kelimesi gibi aynı kökten gelmiştir. Din Allah’a, deyn ise insanlara borcu ifade eder. Her ikisi de sorumluluk anlamına gelmektedir. Deyn, zimmette sabit olan maddi ve manevi borcu da ifade eder. Öte yandan idare hukukunda “*yetki ve sorumluluk*” temel iki kavramdır. Yetki yönetici makamlara verilmiş gücün adıdır. Yöneticinin, yönetim işlevini yerine getirilebilmesi için yetkiye sahip olması ve hukuk devletinin kurallarına uyması zorunludur. Yönetici ve yönetilenler

³³ Gaşiye, 88/21.

³⁴ Buhârî, Cihat, 149; Ebu Davud, Hudud, 1.

³⁵ Buhârî, Diyat 22; Ebu Davud, Hudud, 1.

³⁶ Deylemî, *Kitâbu Firdevsi’l-Ahbâr*, Tahkik: Fevvez Ahmed Zümerli, Muhammed Mu’tasım Billah el-Bağdadi, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1986; c: 2, s. 147, hadis no: 2750; Ali el-Kari, *el-Esrâru’l-Merfûa*, Tahkik: Muhammed Lutfi es-Sabbâğ, 2. Baskı, Beyrut, 1986, s: 179, hadis no: 147.

³⁷ Tabakât, 2: 50-51. Üsdü’l-Gâbe, 3: 119-120. <http://www.resulullah.org/abdullah-bin-uneys-ra>

³⁸ Hucurat 49/13.

sorumluluklarını yerine getirmemezse; onlara çeşitli biçimlerde yaptırım uygulanır. Sorumluluk, bir kişinin kendisine verilen iş ve görevleri yapması için o kişiden hesap sorulabilmesi ya da o kişinin kendisine verilen faaliyetleri başarma yükümlülüğüdür. Yetki ve sorumluluğun denkliği, etkili yönetimin temel ilkesidir.

Yöneticinin sorumluluk alması, aldığı sorumluluğa orantılı büyük bir ücret vaat edilmiştir. Toplumda *sorumlu bireyler yetiştirmek esastır*. Sorumlu yöneticiler kendilerine verilen emânet görevleri, emânet sahibinin istediği doğrultusunda kullanması, emânet görevlerin anlamını kavraması, emânate ihanet etmememesi gerekir. Yönetici demek, sorumlu demektir. Yönetici olarak görev almak büyük bir sorumluluktur. Hem sevabı hem de günahı büyük olan bir alandır. Bunun için Hz. Ömer, kendisinden sonra yönetime oğlu Abdullah ibn Ömer'in getirilmesini teklif eden Sahabe'ye, *"bir evden bir kurban yeter"*³⁹ cevabıyla bu sorumluluğa dikkat çekmiştir.

c) Adâlet Kavramı (Hukuk Önünde Eşitlik)

Kur'ân'da yöneten ve yönetilenler arasında en önemli ilkelerden biri adâlettir. Bu Kur'ân'ın anayasal bir ilkesidir. Üst norm niteliğindedir. Yöneten ve yönetilenler arasında birincil emir ve devlet olmanın asli unsurudur. Allah adâletle hükmetmeyi emreder. Bu ilkenin ihlali anayasal bir ihlaldir. Bu ilkeyi ihlal edenler her ne kadar dindar görünseler de ancak zulmederler. Adâlet, insanların sığınağı, mülkün / devletin temelidir. Adâlet, hükümlerde eşitliği ve dengeyi sağlar.⁴⁰

Adâlet bir ide olup soyut bir hukuk kavramıdır. Saf hukuk kavramı olan adâlet, hukuka uygunluk ilkesi ve orta yoldur. Adâlet, davranışlarda bir erdemlilik, hak ve ödevlerde bir denge, eşitlik, kendine düşeni yapması, kendine düşeni alması, benzer durumlarda aynı ilkelerin uygulanmasıdır. Adâletin ilkesel yönü, bir yönüyle özgürlük, bir yönüyle eşitlik ve liyakattir. Adâletin, denkleştirici / dağıtıcı / hakkaniyet ve sosyal adâlet gibi pek çok nitelikleri bulunmaktadır.

Adâlet, genellikle ya özgürlük ya da eşitlik olarak ortaya çıkmıştır. Denkleştirici adâlet denildiğinde, hukuksal işlemlerde, edimlerin eşitliği yani alınan ve verilenlerin birbirine denk olması, hukuksal işlemlerde sürekli bir dengenin bulunması, bu dengenin bozulması halinde ise yaptırımla düzeltilmesini gerekli kılar. Keza haksız fiillerde zarar görenin zararının giderilmesi, (*kıyas / diyet / tazminat gibi*) denk bir cezanın verilmesi, haksız fiil sebebiyle bozulmuş dengenin yeniden onararak denkleştirilmesi de bir adâletin inşasıdır. Keza sebepsiz iktisap denilen, haksız kazanç da bu adâlet türünü ifade eder. Suç ve cezalar arasında ilişkiler bakımından denkleştirici adâletin önemi büyüktür. Keza güçlü ve zayıf, emek ve sermaye arasındaki dengenin sağlanması, (*riba, garar ve gabn gibi*) haksız iktisablar bir tür düzeltici adâletin alanına girmektedir.

Adâletin dağıtıcı niteliği ise kişilerin yetenekleri, kabiliyetleri, ihtiyaçları ve topluma olan katkıları oranında mal, onur ve makamlara sahip olmalarını emreden kısd adâletidir. Bu adâletin temelinde eşitlik bulunmakla birlikte ancak bu eşitlik aritmetik olmayıp oran / kısd eşitliğidir. Oran eşitliği (kısd), bireylerin özel ya da konum ve liyakatlerini dikkate alarak onlara çeşitli kalıplar önerir. Bu adâlet yasal eşitlikle yetinmeyip kişileri toplumsal ve liyakatleri bağlamında ele alır. Bu tür adâlette üretim ve dağıtım birbirinden ayrılmaktadır. Piyasa kurallarına göre dağıtılmış şeyler, bazı kriterlere göre yeniden dağıtılmalıdır. Dağıtıcı adâlet sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri konu alıp yeniden dağıtım yapar. Bu dağıtımı da, ya hak etmeye ve liyakate ya da ihtiyaca göre yapar. Ancak

³⁹ Tabakât, IV, s.187.

⁴⁰ Adâlet ve eşitlik konusunda geniş taf. bkz Denek, Nur, Muhammed, *İslâm'da Eşitlik ve Sosyal Adâlet*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2010, s. 1-124.

liyakat kriteri, piyasa kurallarının dışında, bireyleri ayrıca liyakati sebebiyle ödüllendirir. İhtiyaç kriteri ise asgari bir yaşam standardı sağlamak için yine piyasa dışında ekonomik olarak kötü durumda olanlara zekât, infak ve yardım yapılmasını öngörür. Görüldüğü gibi dağıtıcı adâlet, piyasa koşullarının sonuçlarıyla yetinmeyip üretimi yeniden dağıtımına tabi tutmaktır.⁴¹

Hukukun kesin biçimde uygulanması, büyük haksızlıklara yol açması, tipik olmayan olayların ayrıntısını dikkate alınması bir tür istihsân yapılmasıdır. Yazılı hukukun yetersiz kaldığı alanda, biçimsel adâletle, hakkaniyet arasında bir denge kurulur. Lafzî yorumla usûlî bir adâlet bazen negatif bir adâlet olarak görülür. Bu bağlamda çeşitli ekonomik ve sosyal konularda devlet veya hâkimler, hakkaniyet çerçevesinde pozitif görevler yüklenebilirler.

Sosyal hukuk kapsamındaki hukukî ve iktisadî alanda yahut hüküm verirken adâlet önemli bir ilkedir. Kamu ve özel hukuk alanında hükümlerde adâletin sağlanması hedeflenmiştir. İslâm, idarî bir sorumluluk yüklenen kişilerin, bireysel ve toplumsal barışı sağlamak için adâlet ve hakkaniyete uymalarını istemiştir. Zira idareci, sadece kendisine ve bireylere ait insan hakkından sorumlu değil, bilakis bütün varlıklar, bitkiler, hayvanlar ve eşyaların haklarını korumakla da sorumlu tutulmuştur.⁴²

Bireyin, iktisadi hayatta emeği ile hak ettiği kendisininidir. Birey, bir başkasının alın terini haksız bir şekilde elde etmesi, bir başkasının mağduriyetinden kazanç elde etmesinin adı ribadır. Sen çalış ben yiyeyim mantığının olmadığı açıktır. Bunun için İslâm, ribâ veya garar gibi iki temel haksız kazancı yasaklamıştır. Keza gabn gibi aldatmayı, edimler arasındaki dengesizlik doğuracak ekonomik faaliyetler içerisine girilmemesini istemiştir.⁴³ Öte yandan bu ayetin, her Cuma hutbesinde okunması, adâletin yönetenler ve yönetilenlere hatırlatılması noktasında dikkat çekicidir. Bu nedenle adâlet, İslâm medeniyetinde toplumsal hayatın ve devlet olmanın temel şartı sayılmıştır. İslâm idare hukukunda sosyal hayatta adâlet, ya “*toplumsal davranışlarda*” ya “*karar ve hükümlerde*” ya da “*iktisadi hayatta*” kendisini gösterir.⁴⁴

d) Emânet ve Ehliyet Kavramı (Devlet Görevlerinin Taksiminde Liyakat)

Kur’ân’da yöneten ve yönetilenler arasında en önemli ilkelerden biri de *emânetlerin ehline verilmesidir*.⁴⁵ Bu Kur’ân’ın anayasal bir ilkesidir. Üst norm niteliğindedir. Yöneten ve yönetileler arasında kapsamlı bir emirdir. Allah emânetleri ehline vermeyi emreder. Bu ilkenin ihlali anayasal bir ihlaldir. Bu ilkeyi ihlal edenler her ne kadar dindar görünseler de ancak devlete ve millete

⁴¹ Taf. Bkz. Aktaş, Sururi, *Hayek’in Hukuk ve Adâlet Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara 2001, s.139-147.

⁴² *Adâlet*, herkese hak ettiği şekilde muamele etmek, doğru hüküm vermek, dengeli ve ölçülü davranmaktır. Yani bir kimseye hak ettiğinden fazla vermek, başkasının hakkını çiğnemek olduğu gibi, eksik vermek de, hakkı gasp etmek yani adâleti ihlal etmektir. Nitekim Cenabı Hak “*sakın dengeyi bozmayın*” (Rahman Süresi, 7-8) Allah’ın razı olduğu şekilde yaşamak, ancak hak ve adâlet dengesine riayet ölçüsünde gerçekleşir. Yani adâlet mefhumu, ilahi emir ve yasakların merkezindedir. Hüküm ve kararında adil olmak gerekir. Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “*Ben sadece bir beşerim. Sizler bana (aranızdaki ihtilaf sebebiyle) muhâkeme olmak üzere geliyorsunuz. Belki biriniz delilini getirmekte diğerinden daha becerikli olabilir ve meramını daha iyi anlatabilir. Bende dinlediklerime göre o kimsenin lehinde hüküm veririm. Kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm vermişsem, ona cehennemden bir pay ayırmış olurum.*” Hakikaten bazı insanlar, güzel konuşmaları ve yüksek zekâları sayesinde, yaptıkları zulmü, dünya planında ört bas edebilirler, haksız iken kendilerini haklı gösterebilirler. Ancak onlar hiçbir zaman kurtulduklarını zannetmemelidirler. Buhârî, *Şehâdât* 27; Müslim, *Akdiye* 4.

⁴³ *Çalışan işçi ücretini, memur maaşını, üretici mahsulünü hak ettiği ölçüde alacaktır.* (Şûrâ 42/183); *Burada istenen her şahsın sadece hak ettiğine sahip olması, başkalarının hakkına tecavüz etmemesidir. İşçiye ve üreticiye alın terinin karşılığı hemen verilmelidir.* (İbn Mâce, *Ruhûn*, 4); “*Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçüp alırken eksiksiz alırlar. Kendileri onlara ölçerek veya tartarak sattıkları zaman eksik verirler.*” (Mutaffifin, 83/1-3).

⁴⁴ Peygamber (sav) adâlet konusunda, “*adâletli olanın cennete gireceği, hüküm verdiğinde adâletle hüküm verilmesi gerektiği, bu hükmü verirken Allah’ın kendisiyle birlikte olduğu,*” (Ebu Davud, *Akdiye* 2), *kıyamet günü boynuzsuz koyunun, boynuzlu koyundan hakkını alacağı yani hak sahiplerinin mutlaka hakkını alacağı* (Müslim, *Birr* 6; Tirmizi, *Kıyamet* 2), *başkasının arazisine haksız tecavüzde bulunmanın cezasını* (Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 2; *Mezâlim*, 13), *aleyhine de olsa hak ve adâletten yana hüküm verilmesini gibi*” pek çok hadis bulunmaktadır. (Müslim, *Müsâkat* 142).

⁴⁵ Nisâ, 4/58.

hıyanetlik ederler. Emânet ehline verilmediği zaman devletin ve insanların kıyameti kopmuştur. Devlet ve vatandaşların geleceği çalınmış, terakkisi engellenmiştir. Devlet ve millete zülüm reva görülmüş olur.

Devlet görevleri emânet görevlerdir,⁴⁶ emânet görevlerde ise bilgi, tecrübe ve liyakat esastır. Bu emânet görevlerdeki idareye ehil olmayan kişiler getirilmesi devletin ve vatandaşların çilesidir. İşlerin yürümemesi, fitne ve fesadın yaygınlaşması, insanların birbirine düşmesi gibi kıyamete yolculuk başlamıştır. Bu Kur'ân'ın en önemli emirlerinden biri olan anayasal bir ihlaldir. Müslümanlar şu örneğe dikkat etmelidirler. Mekke'nin Fethinden önce Kâbe'nin anahtarı Osman b. Talha'daydı. Kendisi Kâbe'nin bakımını yapardı. Peygamber (sav), Mekke'ye girince Kâbe'de iki rekât namaz kılmak istedi. Osman b. Talha buna izin vermedi. Hz. Ali anahtarı ondan zorla aldı. Kâbe'nin içine girdiler ve namaz kılıp çıktılar. Henüz Osman b. Talha Müslüman değildi, müşrikkti. Peygamberimizin (sav) amcası Hz. Abbas, Kâbe'nin anahtarının kendisine verilmesini istedi. Peygamberimiz (sav) de anahtarı amcasına verince, “Allah (cc), size emânetleri ehline vermenizi emreder”⁴⁷ ayeti nazil oldu. Bunun üzerine Peygamberimiz (sav) anahtarı, Osman b. Talha'ya geri verdi. Peygamberimiz (sav) “Ey Osman! İşte Kâbe'nin anahtarı! Bu gün iyilik ve vefa günüdür. Sen cahiliye zamanında bu vazifeyi layıkıyla yaptın. İnaniyorum ki şimdi daha güzel bir şekilde yapacaksın” buyurdu ve anahtarı herkesin huzurunda ona teslim etti. Bu büyüklüğü gören Osman Bin Talha bu din olsa olsa hak dindir deyip Müslüman oldu. Osman b. Talha müşrik de olsa işin ehli olduğu için görev ona verilmiştir. Müslümanlar bugün, kendi kıyametlerini kendileri koparmışlardır. Müslümanların emânet kavramını iyi anladıkları ölçüde İslâm'ı da anlamış olacakları açıktır. İnsanların, Allah ve kul haklarında emânete riayet etmesi esas önemli bir anayasal ilkedir. Peygamberimiz (sav), emâneti ehline vermeyi ciddi bir sorumluluk, millete ve devlete sadakat ölçüsü saymış, toplumsal barış ve huzur için en önemli bir ilke görmüştür.

e) Şûrâ Kavramı (Seçilmiş Meclis, İstişâre Kurulu, Yasama Yetkisi, Âkil İnsanlar Topluluğu)

Kur'ân'da yöneten ve yönetilenler arasında en önemli ilkelerden biri de şûrâdır. Her çağa uygun kanun yapma ihtiyacı hissedilmiştir.⁴⁸ Şûrâ, Kur'ân'ın anayasal bir yönetim ilkesidir. Yöneten ve yönetileler arasında üst norm niteliğinde temel ilkedir. Bu ilkenin ihlali anayasal bir ihlaldir. Bu ilkenin ihlali, zorba yönetim ve istibdattır. Şûrâ, yönetimin halka dayanması ve halkın kendi kendisini yönetmesidir.

Biat, yöneticiyi seçmek ve toplumsal kararları almak için en önemli bir araçtır. İslâm halifesi egemenliğini halktan alır. İlahi iradeyi temsil eden toplumun genel iradesidir. Halife secimi doğrudan halk veya onun yetkili kıldığı temsilciler “ehlü'l hal ve'l akd”(âkil kişiler topluluğu) tarafından gerçekleşir. Bu seçici kurul iktidarı kurmaya ve bozmaya yetkilidir.

Kur'ân'ın anayasal mahiyetli ilkesi olan şûrâ / meşveret halkla ilgili bütün işlerde ortak aklın geleceği planlamasıdır. Kur'ân yönetimle ilgili kararlarda ashabına danışmayı önermiştir.⁴⁹ Peygamber (sav) vahiyle belirlenmeyen alanlarda istişareyi kendisine ilke edinmiş ve kurumsallaşmasını sağlamıştır.⁵⁰ Onun bu davranışının ilham kaynağı Kur'ân'ın “İş hakkında onlara danış / meşveret et. Bir kere de azmettin mi artık Allaha güven”⁵¹ ayeti ile “Onların işleri aralarında danışma / meşveret iledir”⁵² ayetidir. Peygamberimiz (sav), dini bir hüküm olmayan alanların hemen

⁴⁶ Ebu Hanife idari görev alma konusunda bkz. Zeydan, C, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, I, İstanbul 1328, s. 220.

⁴⁷ Nisâ, 4/58.

⁴⁸ Esed, Muhammed, *İslâm'da Yönetim Biçimi*, Ekin Yayınları, İstanbul trs, s. 56.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁰ Mehmetoğlu, M. Sabri, *Meşveret Geleneğimiz ve Demokrasi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2006, s. 26.

⁵¹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵² Şûrâ, 42/36-38.

her birinde istişare yapmıştır. Bunlar ilahi vahiyle değil kendi şahsi tecrübesi ve içtihiyâyla yapmıştır. Pek çok savaşta (*Bedir, Uhud, Hendek ve Tebük gibi*) ve sosyal hukuk alanında ashâbı ile istişare etmiştir.⁵³ Peygamberimiz aldığı önemli kararlarda hep istişare eder, ashâbına danışır. Onlar kendi aralarında yönetimle ilgili konuları birbirlerine danışarak karara bağlarlar. Keza İslâm'da sınıfsız bir toplum oluşturma hedeflenmiştir. Dikey yapılanma değil de yatay yapılanmaya önem verilmiştir.

Hiz. Ebu Bekir, ridde olaylarına karışanlara taviz vermemiştir. İrtidat olaylarının pek çok sebebi ve amacı vardır. Peygamber (sav), vefat edince doğan otorite boşluğu sebebiyle bazı Müslümanlar devlete karşı sorumluluklarının bittiği algısına kapıldılar. Hiz. Ebu Bekir'le kurulan yönetime karşı, Müslüman olduğu halde zekât vermek istemeyenler, otoriteye itaat etmeyip kabile ve aşiretlerine geri dönmek istemeleri gibi pek çok sebeple irtidat olaylarını başlatmışlardır. Hiz. Ebu Bekir, bir devlet başkanı olarak Sahabeyle istişare yapıp bu devlete başkaldıran *bağy, irtidat ve isyan* gibi suçları, örgütlü bir suç sayıp devlete karşı isyan kabul edip savaş ve öldürme dâhil ciddi bir karar almıştır. Bu uygulamanın meşruiyet temeli, ehlişünnet ve icmâ anlayışı olsa gerektir. Nitekim Peygamberimiz (sav), “*Ümmetim dalalet üzere birleşmez.*”⁵⁴ “*Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir.*”⁵⁵ Tüm bu hadisler birlikte değerlendirildiğinde *şûrâ, icmâ ve ehlişünnet* anlayışı kavram kargaşasına sokulmuştur. Keza *ehl-i sünnet ve'l cemaat* anlayışı, *icmâ* ile takip edilen bir tür orta yol olsa gerektir. Bu orta yol, mevcut toplumlara örneklik teşkil edecek, doğruyu ve hakikati yakalamada daha sağlıklı olan *ehlişünnet / hidayet yolu olan orta yolun* pratik göstergesinden başka bir şey değildir.

Devletin temel organlarından biri de yasamadır. Şûrâ bir tür yasama organıdır. Günümüzde yasama organı Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Yasamanın çeşitli ilkeleri bulunmaktadır. Yasama yetkisi ancak yasama organı tarafından kullanılır ve bu yetki asla devredilemez. Anayasaya aykırı olmamak kaydıyla yasama organında her konuyu ayrıntılı düzenleme imkânı bulunmaktadır. Yasama organı araya hiçbir işlem veya vesayet girmeksizin doğrudan veya dolaylı olarak yasal düzenleme yapabilir. Keza şûrâ ve icmâ kararları anayasal ilkelere (naslara) aykırı olamaz. Yasama organı anayasada belirtilen usullere göre kanun çıkarabilir. Kanunlar yazılı, genel, sürekli ve soyut ve saf hukuk kurallarıdır.

f) Hiçbir Suçlu Başkasının Suçunu Yüklenemez (Masumiyet Karinesi)

Kur'ân; (أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَّرَافُخًا) “*Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez*”⁵⁶ buyurmuştur. Anayasal mahiyetli üst norm niteliğinde olan bu ilke toplumumuzda çoğunlukla ihmal edilmiştir. Toplamların hafızası *hiç bir suçlu kendi yargıçlığından kurtulamaz, kendi vicdanında beraat edemez* ilkesini kabul etmiştir. Bazılarına göre en mükemmel adâlet, vicdan adâletidir. Öyle ki insan, Allah'tan ve kendi vicdanından hiç bir şeyi gizleyemez. Bir kendini bir de Allah'ı kandıramaz. Toplamlar, bu iki *tür* maddi ve manevi yaptırım sayesinde ancak hukuk düzenlerini koruyabilmişlerdir. Birey ve toplum haklarının korunması ancak ve ancak bu düalist yaptırım sayesinde gerçekleşebilir. Bu da maddi, manevi ve ilahi adâlettir.

Öte yandan bireyin, masumiyet karinesi bulunmaktadır. İslâm hukukunun umumi prensiplerinden biri, kişinin aslında borçsuz ve suçsuz olma ilkesidir.⁵⁷ Günümüzde masumiyet ilkesi, büyük bir önem taşımaktadır. Birey, hükümlü oluncaya kadar, masumiyet karinesi gereği suçsuz kabul

⁵³ Ebu Faris, Muhammed Abdulkadir, *en-Nizamü's-Siyasiyye fi'l-İslâm*, Amman 1989, 94-96.

⁵⁴ Tirmizi, Fiten, 7.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, Müs, 4318.

⁵⁶ Necm 52/38; Fâtır 35/18.

⁵⁷ Mecelle 8 Md.

edilmelidir. Masumiyet ilkesi, toplumların algılarında ve genel kabullerinde yaygın bir taban bulması gerekmektedir. Masumiyet kuralının ihlali, toplumumuzda ciddi bir insan hakkı ihlali haline gelmiştir. Zira hakkında dava açılan veya her hangi bir sebeple mahkemeye düşen kişi, henüz suçu sabit olmadan suçlu gibi algılanması, anayasal bir insan hakkı ihlalidir. Bu ilkenin ihlali günümüzde, ciddi bir toplumsal problem haline gelmiştir.

g) Haksız Kazanç Batıldır (Emek ve Sermaye Dengesi)

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ) Allah (cc), “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin”⁵⁸ buyurmuştur. Ayet, haksız kazancın batıl olduğunu ifade etmektedir. Anayasal mahiyetli üst norm niteliğindeki bu ilke, insanlığın evrensel beyannamesi niteliğindedir. Günümüzde *riba*, *garar* ve *gabn* gibi pek çok haksız kazanç yolları bulunmaktadır. Müslüman, kendisi tokken, kardeşini aç bırakamaz. Keza Müslüman, sen çalış ben yiyeyim de diyemez. Bu durumda sosyal adâletle toplumsal barış ancak ve ancak sağlanabilir. İslâm, toplumsal barışı sağlamak için zekâtın farz, *riba*’nın haram olduğuna dikkat çekmiştir. Sosyal adâletin sağlanmasında bir denge kurmuştur. Ayette; (وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) “İnsan için ancak çalıştığı vardır”⁵⁹ buyurulmuştur. En kutsal gelirin emek geliri olduğuna vurgu yapılmıştır. Toplumsal barışın sağlanması, günümüzde emek ve sermaye dengesinin kurulmasına bağlıdır. Keza günümüzde sosyal hayattaki problemlerin ana sebebi, emek ve sermaye dengesinin ihlalden doğar. Emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin ve bunların gelirlerinin kaynak açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. *Riba*’da gelirin kaynak açısından belirlenmesi tartışmanın asıl odak noktasını oluşturmaktadır. Keza bilginler, paranın mal, sembol veya tedavül aracı olması görüşüne göre haksız kazanç yorumu yapmışlardır. Bu bağlamda haksız kazancın belirlenmesinde malın tanımı da önemli bir kriter olmuştur.

h) Suç ve Ceza Dengesinin Korunması (Denk bir Ceza Kısas)

Bir suç, ya Allah (*kamu*) haklarını ya da kul (*insan*) haklarını ihlal eder. Suça verilecek cezadan gaye ise bu suçtan caydırıcılıktır. Ceza, ıslah için zaruretten başvurulmuş bir çare ve yöntemdir. Bu sebepten kamu düzenini sağlamak için cezayı yaptırım zorunlu olmuştur. Bu bağlamda ceza yasalarının asıl amacı kamu düzenini korumaktır. İslâm ceza hukukunda suç ve ceza arasında bir denge bulunmaktadır. Kur’ân, (وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا) “Bir kötülüğün karşılığı, ona denk bir cezadır”⁶⁰ buyurmaktadır. Nitekim kısasta suçlunun mağdura verdiği zararın misliyle cezalandırılması ilkesi hâkimdir. Suç ile ceza arasında bir denge olmazsa anayasal bir hak olan adâlet sağlanmış olmaz.

i) İyiliği Emir Kötülükten Nehiy (وَلَا مَرَّ بِالْمَعْرُوفِ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ)

İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak görevi, fert, aile ve toplumun güven ve huzuru için hayâtî önemi haizdir. Bu ilke anayasal bir normdur. Bütün problem, bu ilkenin anlaşılması ve uygulanması, iyi bir niyet ve üslupta yatmaktadır:

Naslar; (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ) “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten menedersiniz”⁶¹ ; (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى)

⁵⁸ Bakara 2/188; Nisa 4/29.

⁵⁹ Necm 52/39.

⁶⁰ Şûrâ 42/40.

⁶¹ Âli İmran 3/110.

(الْخَيْرُ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ) “İçinizden insanları hayra çağırarak, iyiliği emredecek, kötülükten alıkoyacak bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”⁶² buyurmaktadır.

(مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ نَفًا لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ) “Kim kötü ve çirkin bir iş görürse onu eliyle düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin; buna da gücü yetmezse, kalben karşı koysun. Bu da imanın en zayıf derecesidir.”⁶³ Nasların emrini yerine getirmede sorumlu olan bireyler, güzel bir üslup, temiz bir lisan, pedagojik, psikolojik ve tedricilik yöntemlerinde ehliyet ve liyakati bulunmalı, devlet her alanda, özellikle emânet görevlerde, ehliyet ve liyakati esas almalı, görevlendirmeleri buna göre yapmalıdır. Yoksa günümüzde olduğu gibi pek çok problem çıkması muhtemeldir.

2. Nasların Işığında İslâm Kültür Tarihinde İdare Hukuku Alanındaki Yönetim Şekilleri

Kur’ân yönetim hukukuyla ilgili anayasal mahiyetli genel ilkeler getirmiş, idare hukukunun genel çerçevesini çizmiştir. Müslümanlar, bu genel çerçeve içinde kalarak idare hukuku alanında, içtihatla serbest bırakılmıştır. Keza Kur’ân, sık sık geçmişte yaşayan toplumlara ve yöneticilere atıfta bulunmuş, bu toplumlardaki yaşam biçimine ve yöneticilerin adâlet konusuna vurgu yapmıştır.⁶⁴

Öte yandan Hz. Peygamberin sünnetinde de yönetim yapısına yer verilmemiştir. Sünnet, yönetim hukukuyla ilgili Kur’ân’ın tahkimatı kabilinden “adâlet, merhamet ve şefkat” gibi ilkelere yer vermiştir. Keza Hz. Peygamber (sav) dönemlerinde kurulan devlet ve onun anayasası (*Medine sözleşmesi*) dini olmaktan çok durumsal bir mahiyet arz etmektedir. Diğer bir deyişle, Medine site devleti şartların zorladığı, güven ihtiyacından doğan sosyolojik bir olgudur. Medine’de düşman tehlikesi Müslümanları, zorunlu olarak örgütlü bir toplumsal yapıya dönüştürmüştür. Hiç kuşkusuz vahyin önderliğinde yeryüzünde bir örnek toplum oluşmuştur.

Peygamberin vefatından sonra oluşan halifelik ve cemaatleşme de sosyolojik bir olgudur. Halife seçimi konusunda Sahabe uygulaması ile de sabittir ki devlet başkanının seçimi sürekli değişmiştir. En uygun olana doğru bir gelişim seyri izlemiştir. Halefeler döneminde ilk halife için *emiru’l-mu’minin* tabiri kullanılmıştır. Saltanat geleneğini başlatan Muaviye kendisini müminlerin emiri yerine Allah’ın yeryüzündeki “halifesi ve temsilcisi” olarak lanse ettirmiştir. Bu kavram Abbasilerle birlikte “zillullah” yani Allah’ın yeryüzündeki gölgesi şeklinde kullanılmıştır. Kısaca dört halife zamanındaki meşruiyetin kaynağı doğrudan doğruya yönetilen toplum olarak Müslümanların iradesiyken saltanat geleneğiyle bu, sultan kendi durumunu ilahi bir sıfatla meşrulaştırma yolunu seçmiştir. Devlet başkanlarının seçimi ve yönetiminde, şûrâ yöntemi benimsenmiş, içtihatlarla göre yönetim yapıları teşekkül etmiştir. Yönetici, halktan almış olduğu yetkiyi kullanırken; bireylerin temel hak ve özgürlükleri ile kamu yararı arasında denge kurmaya çalışmıştır. İslâm kültür tarihinin klasik döneminde ortaya çıkan halifelik, saltanatlık, krallık ve padişahlık gibi yönetim şekilleri doğal olarak geliştiklerinden İslâm’a uygun olup olmadıkları genellikle sorgulanmamıştır.⁶⁵

Hilafet kavramının da dini olmaktan çok sosyolojik ve siyasi bir kurum olduğu anlaşılmıştır. Halifeler döneminden sonra saltanat ve monarşi şeklinde devam eden yönetim şekilleri demokrasiyle devam etmiştir. Sonuç olarak egemenliğin güç kaynağı (*yetkisinin alındığı kaynak*) halk, meşruiyetin kaynağı ise Allah’ın rızasına uygun adâletle hareket etmektir. Devlet aynı zamanda sosyolojik ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli olarak değişkenlik arz eden bir olgudur. Hâlbuki dinin değişmeyen

⁶² Âli İmran 3/104.

⁶³ Tirmizi, *Fiten*, 11; İbnu Mace, *Fiten*, 20.

⁶⁴ Sad 38/20-24; Enbiya 21/78-79.

⁶⁵ Taf. bkz. Çaha, Ömer, “İslâm ve Demokrasi”, İslâmiyât, II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 53-76.

evrensel ilkeleri vardır. Bu bakımdan devlet ile din (*teoloji*) bütünleştirildiği zaman, ister istemez sosyolojik yaşam alanı değişimin dışında tutulmuş olur. İslâm tarihindeki bu durumun, gerilemenin temel nedeni olduğu söylenmiştir.

Tarih boyunca devletlerin yönetim biçimleri bulunmaktadır. Yönetim biçimleri, devletlerin idare şekilleridir. Bu yönetim şekilleri, monarşi, oligarşi, teokrasi ve demokrasi şeklinde bir gelişim seyri izlemiştir. Monarşi ya da krallık, bir hükümdarın devlet başkanı olduğu, *saltanatlık, kral, imparator, padişah ve emir* gibi idarecinin idareyi yaşamı boyunca elinde bulunduran yönetim şeklidir. Oligarşi ise belirli bir zümrenin bir ülkeyi yönetmesiyle ortaya çıkan yönetim biçimidir. Teokrasi, devlet organlarında dini otoriteyi hâkim kılmak, dini otoritenin yönetimi, devlet yönetiminin dini temellere dayandırılmaya çalışıldığı yönetim biçimidir. Teokrasi, tanrının yeryüzünde vekilleri tarafında kullanılacağını ön gören teoriyi ifade eder.⁶⁶

Demokrasi, farklı özellikteki özgür bireylerin fitrat, doğal hukuk ve bireylerin rızasını esas alan ve bir arada yaşamasını sağlayan bir araçtır. Demokrasi, halk ile devlet arasında dengeyi kuran, bireylere belli bir yaşam tarzı dayatmayan, bireye değil devlete şekil veren, onu hukuk devleti ilkesi ile sınırlandıran halkın kendi kendini yönettiği bir yaşam biçimidir. Demokrasinin yaşayabildiği yönetim şekli ancak cumhuriyettir. Demokrasi bireyin iradesine olabildiğince özgürlük sağlarken, devletin iradesini mutlak irade olmaktan çıkarmakta onu bireyin iradesine dayandırarak toplumsal irade ve hukukla sınırlandırmaya çalışmaktadır. Demokrasilerde en büyük tehlike devletten geldiği için devlet gücünü elinde bulunduran kimselerin bazı kurallara uyması, hukuk devleti ilkesini ortaya çıkarmıştır. Sonuçta demokrasi kendi özgürlüğünden ödün vermeden, başkalarının haklarını çiğnemen, birlikte yaşamın yollarını aramaktır. Demokrasi dışı yönetimler ya otoriter ya da totaliter özellik taşıyabilir. Bu iki rejim tipi cebri özellik taşır. Otoriter rejimde inisiyatif tamamen yöneticinin elindedir. Totaliter rejim ise bir ideolojiyi esas alır. Yöneticilerin bir diktatör özelliği bulunur. Bu tür rejimlerde devlet esas olup millet, râyâ (sürü), aşîret mantığı hâkimdir.

3. Yönetimin Esasını Teşkil Eden Adâlet, Kısd ve Emânet Kavramlarının Yorumu

Görüldüğü gibi Kur'ân, yönetimle ilgili bazı temel ilkeler getirmiştir.⁶⁷ Bu ayetlerden görüleceği üzere “قسط” ve “عدل” kavramları geçmektedir. Kuşkusuz “kısd” ve “adâlet” kavramlarının müteradif olmadığı kanaatindeyiz. Adâlet, “*bire bir karşılık, denge, denklik, eşitlik*” anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm’de eşitlik adâleti, “*adl*” terimi ile ifade edilmiştir. İnsan hakları alanı; eşitlik adâlet alanıdır. Eşitlik adâleti alanının istisnası yoktur. Dil, din, cins, ırk ayırımı yapılmaksızın bütün insanlar arasında, insan hakları açısından, tam bir eşitlik sağlanmıştır.⁶⁸ Adâlet, bireylerin kanun önünde ve mahkeme kararlarındaki hükümlerde eşitlik anlamına gelmektedir. Can, düşünce, inanç, nesil, mülkiyet, eğitim gibi haklar eşitlik ilkesi gereği adl adâletinin konusudur.

Kısd sözcüğü ise “*nasip, pay, kişiye hak ettiği payın verilmesi, ehil olması*” anlamlarına gelir. Genellikle istihkak, liyakat ve oran adâleti ise “*kısd*” terimi ile ifade edilmiştir. *Kısd adâleti*, daha çok emânet olan devlet görevleri için kullanılmıştır. “Kısd” adâleti söz konusu olduğunda, mutlaka hak edilen bir görevden söz edilmiştir. Bu görevler emânet görevleri olup liyakat esasına dayanır. Bu görevlerde devlet varlığını devam ettirebilmesi için sosyo-politik kararlar da vermişlerdir. Kısdsız adl, doğru yoldan sapma anlamına gelir. Kısd alanında adl uygulamak doğrudan doğruya zulümdür.

⁶⁶ Taf. bkz. Çaha, Ömer, “İslâm ve Demokrasi”, s. 53-76.

⁶⁷ Görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm; hakkı titizlikle ayakta tutan adâletli iki şahitten bahseder, “*bir topluluğa olan kininiz sizi adâletsizliğe sevketmesin, adil olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının*” der, geçmiş Peygamberden Davut (as) hitapla “*insanlar arasında adâletle hüküm ver*”, zengin ve fakir olsun adâletten ayrılmamayı öğütler, adâleti yerine getirmede nefse uyulmamasını tavsiye eder. “*hüküm vereceğiniz zaman insanlar arasında adâletle hüküm vermeyi emreder.*”

⁶⁸ Hucurat 49 /13.

Bu sebeple; istihkak ve liyakat adâletine riayet edene "*muksıt / adil*", bu adâlete riayet etmeyene ise "*kâsıt / zâlim*" denilmektedir.⁶⁹

Görüldüğü gibi emânet görevlerde ise kısd adâleti geçerlidir. Kısd adâleti daha genel olup adl adâletini de kapsar. Devlet görevlerinin her biri emânet görevler olup birer kısd adâleti esası gözetilmelidir. Bu görevler emânet görevler olduğundan emânet sahibinin istediği ilkeler doğrultusunda atamalar yapılabilir. Ancak bu atamalarda, liyakat ve ehliyet esas olmalıdır. Bütün mesele hangi görevlerin emânet, hangi görevlerin adl kapsamına sokulması gerektiğinde yatmaktadır. Emânet görevler, liyakat ve ehliyet sahibine verilmezse, bir toplumun geleceği ve yarınları kaybedilmiş olabilir. Adl adâleti gereği, eşitlik eğitim ve meslek seçimi gibi temel haklarda ve hukuk kurallarının uygulanmasında, kanun önünde eşitlik anlaşılırken; emânet görevlerde liyakat esası hâkimdir. Bu alanda halka başvurma meşveret / esas alınmıştır. Herkes, dil, din, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiç bir kişiye ve zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idari makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.

4. İslâm İdare Hukukunda Yönetim Şekillerinin Değerlendirilmesi

Kur'ân yönetim hukuku ile ilgili bir siyasi sistem önermemiştir. Siyasi erki elinde tutacaklara temel ilkeler ve çerçeve kanun vaz etmiştir. Peygamber (sav)'de Kur'ân'ın yönetimle ilgili önerdiği genel çerçeveye göre hareket etmiştir. Böyle bir kişinin özellikleri ve sorumlulukları belirtilmiştir.⁷⁰ Peygamberimiz kendinden sonra gelecek olan halifeyi de belirlememiştir. Öyle anlaşıyor ki kendisinden sonra gelecek ümmetin icmâ ile kendi yöneticisini seçmesinin, Müslümanların bir hakkı olduğuna işaret etmiştir. Bunun için Hz. Peygamber yetkilerini hiç kimseye devretmemiştir. Bu bağlamda İslâm, gücünü haktan ve halktan alan, insan haklarının korunmasına yönelik hukuki düzenleme yapılmasını istemiştir. Bu konuda anayasal mahiyetli genel çerçeve çizilmiştir. Bunlar da adâlet, liyakat ve ortak akıldır.

Peygamber (sav), Arap kültürünü temel almış ve oluşturduğu toplumsal yapı Arap gelenekleri üzerine şekillenmiştir. Hz Muhammed'in (sav), dağınık kabilelerden oluşan Arap toplumlarını bir araya getirip bir devlet kurması onun teşkilatçı bir dehaya sahip olduğunun göstergesidir.⁷¹ Kur'ân'da Hz. Peygamberin insanlara nasıl davranması gerektiği konusunda emir ve yasaklar daha çok örneklik ve önderlik göreviyle ilgilidir. Onun Müslümanlara önder ve örneklikle ilahi kaynaklı, devlet başkanı olması ise beşeri kaynaklı olduğu da söylenebilir.

Sonuçta Kur'ân, iktisadi, hukuki ve siyasi konularda temel ilkeler belirleyerek hâkimiyet yetkisini insanlara bıraktığı anlaşılmaktadır. Topluma ait sosyal hukuk alanında toplumsal tecrübenin sunduğu imkânların, toplum tarafından düzenlenmesi ve yürütülmesi de istenmektedir. Değişim alanında, Kur'ân değişmez ilkeler getirmiş, değişim alanını toplumların örf ve adetlerine ve değer yargılarına bırakmış olduğu anlaşılmaktadır.

İdare hukukunun yazılı veya yazısız kaynakları vardır. Günümüzde *idari ve adli rejimin* hatalarını denetleyen *Danıştay ve Yargıtay* gibi bir denetleme / meşveret birimi bulunmaktadır.

⁶⁹ İbn Düreyd, III, 26-27; Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "kşt" md.; Lisânü'l-ÖArab, "kşt" md.); Cinn, 72/14-15 ve Maide 5/42, Hucurât 49/9, Mumtahine 60/8; Kureşî, Kaamus-i Kur'ân, "Kısd" maddesi. "Mizan" gerektirir (Rahman, 55/9; Hadîd 57/ 25; Hüd 11/85; En'âm 6/152). İnsanlar arasında sadece "adl" boyutu ile hükmetmek yetmez, "kısd" ile de hükmetmesini bilmek gerekir (Maide, 5/42; Nisa' 4/58). Çağrıcı, Mustafa, DİA, "Kısd Md", 2002, cilt: 25, sayfa: 502-503; Polater, Kadir, Adâlet ve Zülüm, Doğu Yayınları, Erzincan 2008; s. 7-8.

⁷⁰ Tâncî, Muhammed b. Tavit, *İslâm Mezhepleri Hakkında Düşünceler ve İslâm Mezhepleri Tarihi Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi Yüksek İslâm Enstitüsü, İstanbul, t.y, s. 42-44.

⁷¹ Shaban, M. A. *Islamic History: A New Interpretation I*, Cambridge 1971, s. 15.

İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açık tutulmuştur. Yönetim, hem kamu hem de özel alanı kapsamaktadır. Yönetim hukuku bir içtihat hukuku olarak gelişmiştir. Kamu hukuku alanında kamunun çıkarı genellikle üstün tutulmuştur. Özel hukuk alanında ise taraflar arasında eşitlik ilkesi esastır.

Yönetim hukuku, anayasal bir nitelik taşımaktadır. Yönetim hukukunda, yönetenler ve yönetilenler bulunmaktadır. Yönetilenler gerçek kişiler olabilecekleri gibi tüzel kişiler de olabilirler. Hukuk devleti, yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan, kişilerin temel hak ve ödevlerini belirleyen, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini teminat altına alan bir düzendir.

Günümüzde yönetim şekli *cumhuriyettir*. Cumhur, halk demektir. Cumhuriyet ise halkın yönetimidir. Cumhuriyet devletin yönetim şeklidir. Demokrasi ise devletin siyasal rejimini ifade eder. Demokrasilerde, hürriyet, eşitlik, kardeşlik, vatandaşlık, sorumlu yönetim, etkin denetim, siyasette dürüstlük, açıklık ve katılım gibi temel ilkeler bulunmaktadır. Yönetime gelecek devlet başkanı da *demokratik* seçimle iş başına gelir. Bugün için en ideal bir yönetim olan demokrasi Müslümanlar arasında bilerek veya bilmeyerek çok eleştirilmiştir. Gelecekte belki daha iyi bir yönetim şekli oluşabileceği kuşkusuzdur.

Bilindiği gibi her medeniyet bir dil geliştirmiştir. Bu dil, klasik kavramları akamete uğratmıştır. Bugün klasik kavramlarımızı lügatle ve edebiyatla elimizden çaldılar. Kavram kargaşası çıkardılar. Farklı kavramlarla aynı şeyleri savundular. Kavramların gözlerini kör ettiler. Kimin ne söylediğini kimse anlamadan kavram döğüşüne başladılar. Oysa kavramlar süngerler gibidirler. Yüklenildiği manayı bıraktığı suyu emerler. Her lügat hazırlayanlar toplumlara yeni bir yön vermeyi denediler. Hiç kuşkusuz en yenisi en iyisi olmadığı gibi en eskisi en iyisi de olmayacaktır. Cumhuriyet / Demokrasi / Halk / Millet / Egemenlik / Halife / Devlet Başkanı gibi

Hiçbir millet kendi içinde birlik olmadıkça, tevhidi sağlamadıkça mutluluğu yakalayamaz. Bütün insanlar, siyasi, iktisadi ve toplumsal haklar bakımından eşittirler. Bir kişi bir oy demek olan demokrasi kendi kendisinin efendisi olan sistemin adıdır. Devlet bir araçtır, amaç ise adâlettir. Halkın ortak problemleri, halkın birleşmiş iradeleri ile yani icmâ ile alınır. Kanun yapma klasik anlamıyla şûrâ anlayışı, günümüzde halk tarafından seçilen meclisindir. Ayette (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ) “onların işleri aralarında şûrayladır”⁷² beyanı buradaki (بَيْنَهُمْ) zamirinin, bu şûrâ’ya, kadın ve erkeğin katılması gerektiğine işaret bulunmaktadır. Emri ve yetkiyi halk verir. Halk ortak meselelerini aralarında danışma ile sürdürürler. Hâkimiyetin gerçek sahibi ilahi iradedir. Ancak hâkimiyetin kullanılması halkın ortak iradesine vekâleten verilmiş bir sorumluluktur.

SONUÇ

Kur’ân, Mekke’de itikadi ve ahlaki ilkelere, Medine’de ise bireysel ve toplumsal pratiklere yer vermiştir. Bu pratiklerin ilkinin toplumsal bütünleşmeyi sağlayan kurumsallaşma oluşturmuştur. Bunun için Peygamberimizin Medine’de ilk işi, toplumu aşiret ve kabileden kurtarıp güven sağlayan bir şehir devleti kurmak olmuştur. Bu devletin başkanı, Hz Muhammed, anayasası ise Medine vesikasıdır.

Öte yandan devletin varlığını sürdürebilmesi için de toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına geçilmiştir. Bunun için vahiy temelli projelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ilkelere biri de Müslümanlık, kardeşlik / vatandaşlık üst kimliği projesidir. Peygamberimiz (sav), Medine’de dağınık

⁷² Şurâ 42/38.

ve birbiriyle mücadele içinde olan aşiret ve kabilelileri tek çatı altında toplamıştır. Peygamber (sav), *Müslümanlar kardeştir*, üst kimliği altında bu kabile ve aşiret anlayışına son vermiştir. Fakat Resulüllah vefat edince, bu kabile ve aşiretler tekrar kendi aşiret ve kabilelerine dönmeye başlamışlardır.

İslâm idare hukukunda özgürlük, sorumluluk, adâlet, emânetleri ehline vermek, şûrâ, suç ve ceza dengesi, kimse kimsenin suçunu yüklenememesi, haksız kazancın batıl olması ve emek – sermaye dengesi gibi ana ilkeler bulunmaktadır. Bunlar, sırat-ı müstakim yolunun ana levhaları, İslâm idare hukukunun ana esaslarıdır. Bu ana esaslar, insanlığın anayasası mahiyetli, evrensel ilkeler olup çerçeve kanunlardır. Bu genel çerçeve, yönetim hukukunda üst norm niteliğinde olup bu ilkelerin ihlali anayasal bir ihlal ve ihmâl sayılmıştır. Bu ilkelerin taban bulmasıyla ancak toplumların barış ve huzuru sağlanabilir.

Öte yandan Kur'ân, yöneten ve yönetilenler arasında *âdil bir düzen kurmayı emretmiştir*. Keza Kur'ân, idari görevleri emânet görevler sayıp bu görevlerin tesliminde *emânetin ehline verilmesini de emretmiştir*. İslâm, idari işlerde iki temel ilke kabul etmiştir. Bunlardan birincisi ve *asli ilke adâlet*, ikincisi ise *emânetleri ehline vermektir*. Birisi adl (*eşitlik*) diğeri ise kısd (*emâneti ehline verme*) adâletidir. İslâm, idare hukuku adâleti bir ön şart olarak kabul etmiştir. Adâlet, devletlerin asli unsurudur. Adâlet, toplumları ve devletleri ayakta tutan yegâne temel unsurdur. Bunun için devletin şهادeti, *adâlet mülkûn temeli* ilkesidir. İslâm'ın en önemli gayelerinden biri yeryüzünde adâlet üzerine kurulu bir düzeni hâkim kılmaktır. Bu bağlamda her devletin asli görevi, vatandaşlarının güven ve barış içinde hukukunu korumaktır. Peygamberlerin, birey ve toplumların asli görevi de cehalet ve hukuk mücadelesi vermektir. Yani *âdil bir düzen ve bir dünya kurmaktır*.

İkincil emir ise kısd adâleti (*emâneti ehline vermek*) olup genellikle devletin emânet görevlerine mahsustur. Bu görev taksimatında ise devletin liyakat ve ali menfaatları gözetilmelidir. İslâm dini, insan haklarını her şeyin üstünde tutmuştur. Bu tür görevlerde *ehliyet ve liyakat* esas alınmalıdır. Yoksa bireylerin, toplumların ve devletlerin terakkilerine engel olunmuş ve halkın geleceği tehlikeye sokulmuş olur. Bu genel çerçeve içinde kalarak, sosyal hukuk alanında Müslümanları serbest bırakmıştır. İslâm kültür tarihindeki idari tasarruflar, birer içtihat hukuku olarak gelişmiştir. Kur'ân, toplum veya devletleri yönetmek için siyasi bir rejim de önermemiştir. Devlet başkanının seçimini de ümmetin iradesine bırakmıştır.

Öte yandan, İslâm'ın yönetim hukukuna getirdiği bu *temel ilkelere* bakıldığında, İslâm bir yönetim *şekli ve bir siyasi rejim* önermemiştir. Peygamber (sav) izlediği *sosyal siyaset*, dinî olmaktan ziyade, beşerî ihtiyaçların ortaya çıkardığı doğal sosyolojik bir olgudur. Peygamberden sonra gelen devlet başkanlarının meşruiyet kaynağı seçimdir. Klasik dönemde devlet başkanının seçimi, genellikle biat aracı ile halk tarafından idareciye verilen yetkiye dayanırdı. Devlet başkanının seçimi bazen halkın seçtiği kurul olan *Ehlü'l Hal ve'l-Akd* gibi âkil insanlardan oluşan seçici kurulun seçme ve yetki vermesiyle olurdu. Bu sayede İslâm idare hukukunda, yöneten ve yönetilenler arasında *yetki ve sorumluluk* alanında bir denge sağlanmıştı.

Devlet idaresini ayakta tutabilecek tek unsur; *liyakat, adâlet ve doğruluktur*. Öyle ki devletin varlık sebebi, halka hizmet olduğundan, halkının mutlu olmadığı, zülüm gördüğü bir devletin var olma sebebi de ihlale uğramıştır. Devletin, iktidar ve kurumlarının varlık sebebi de insana hizmettir. Devlet, toplumsal sınıfların mücadelesinde ele geçirilen bir rant aracı olmamalıdır. Haram sofraya oturanlar, şöhret belasına kapılanlar, kendilerinin ve toplumun kıyametine vesile olabilirler. Siyaset, sadece günü idare etmek değildir. Toplumun geleceğini de planlamaktır. Liyakatli kadrolar işidir. Keza siyaset, *kişiliğe ve vicdana* leke bulaştırmamaktır. Siyasetçi, menfaat karşısında eğilmeyen,

kamu malını emânet gören, kendi yükünü topluma ödetmeyen, halkın sıkıntıları için çalışan, ahlak çizgisi üzerinde yaşamakla yükümlüdür. Keza İslâm idare hukukunda devlet, *torpilliler ve sahipsizler* olarak bölünmemeli, *mal, makam ve maddi çıkar* için idareye gelinmemeli, devletin adâlet şemsiyesi altına herkes girebilmelidir.

İslâm, insanlar arasındaki üstünlüğün ancak kamu ve insan haklarına saygı duymada olduğunu bildirmiştir. Hukuk, onun özü adâlet, sosyal hayatta bir terazi gibidir. Terazinin bir tarafında *devlet*, diğer tarafında ise *halk* bulunmaktadır. Bu terazinin devlet tarafı ağır bastığında *bireyler kaybetmiş ve ezilmiş* olabilir. Bireysel özgürlükler ağır basıp devlet tarafı ihmal edildiğinde ise *devlet tarafı zaafa* uğrayabilir. Yönetimde *devlet ve vatandaş* arasındaki dengenin kurulması önem arz eder. Geçmişten günümüze her iki taraf arasında bu çizgilerin ana hatlarıyla belirlenmesinde sıkıntılar yaşanmıştır ve halen de yaşanmaktadır. Günümüzde devletler, siyasi hâkimiyetin kaynağını, teoride halka dayandırmasına rağmen, uygulamada bunu da çoğu kez sağlayamamıştır. Devlet ve devlet başkanlarının kutsallaştırılması sebebiyle Müslüman toplumun siyasî iradesi ve seçimi çoğu kez göz ardı edilmiştir. Genellikle Müslüman bireyler, devletin korunmasında araç, devlet ise amaç haline gelmiştir. Naslar, kamu ve özel hukukta sosyal adâletin sağlanmasında idarecilere sorumluluk yüklemiştir. Yöneten ve yönetilenlerin sorumluluklarına dikkat çekmiştir. Bu sorumluluğu manevi değerlerle de teyit etmiştir. Bu idari sorumlu olan devlet başkanı, halkının tehlikelere karşı güvenliklerini sağlamakla yükümlüdür. Genellikle devlet, *güvenlik, adâlet, temel eğitim, sağlık ve alt yapı* hizmetlerini yerine getirmek için denetleyici ve gözetleyici rol üstlenmiş bunlarla ilgili gerekli yasal düzenlemeleri yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, (1969). *Müsned*, V, Beyrut.
- Ahmet, Abdurahman b. İbrahim, (1409/1988). *el-Fedâilu'l Hulkiyye fi'l-İslâm*, Mansure.
- Ali el-Kari, (1986). *el-Esrârü'l-Merfûa, Tahkik: Muhammed Lütfi es-Sabbâğ*, 2. Baskı, Beyrut.
- Akbulut, A. (1995). “Kur’ân’ı Kerim Açısından Egemenlik Meselesi”, İslâmî Araştırmalar, Cilt: 8, sayı: 3-4, Yaz-Güz dönemi.
- Akbulut, A. (1992). *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Aktaş, S. (2001). *Hayek’in Hukuk ve Adâlet Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Avva, M. S. (2011). *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*, Mana Yayınları, İstanbul.
- Bardakoğlu, A. (1997). “Şûrâ Mâ”, İİGYA, IV, İstanbul.
- Buhârî, (1992). *el-Câmiu’s-Sahîh*, VIII, İstanbul.
- Çağrı, M. (2002). DİA, “Kısd Mâ”, cilt: 25, sayfa: 502-503.
- Çaha, Ö. (1999). “İslâm ve Demokrasi”, İslâmiyât, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran, s. 53-76.
- Dârimî, Ebu Muhammed b. Abdurrahman. (1992). *Sünen*, I-II, İstanbul.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistani, (1982). *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Deylemî, (1986). *Kitâbu Firdevsi'l-Ahbâr, Tahkik: Fevz Ahmed Zümerli, Muhammed Mu’tasım Billah el-Bağdadi, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî*, Beyrut.
- Ebu Faris, Muhammed Abdulkadir, (1989). *en-Nizamü’s-Siyasiyye fi'l-İslâm*, Amman.
- Esed, M. *İslâm’da Yönetim Biçimi*, Ekin Yayınları, İstanbul trs.
- Evkuran, M. “Siyasal Kültürümüzün Teolojik Kökenleri ve İktidar Tahayyülü”, İslâmiyât.
- Fayda, M. (1994). “Ebu Bekir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Furuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Basairu Zevi’t-Temyiz fi Letaifi Kitabi'l-Aziz*, IV, Beyrut, trs.
- Hamîdullah, M. (1993). *İslâm Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ), I- II, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Hurç, R. (2003). “Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halifenin Seçim Sistemi, FÜSBD, XIII, sa.1, Elazığ.
- Heyet, (2006). Kuran Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri, II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- İsfahani, Ragib, *Mu’cemu Müfredatı El-fazi'l-Kur’ân*, Beyrut, trs.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir*, XVI, Tunus, trs.
- İbn Haldun, (1989). *Mukaddime*, (Çev: Zakir Kadiri Ugan), İstanbul: M.E.B.Y.
- İbn Manzur, Ebul Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisanül Arab*, XI, Beyrut, trs.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (1986). *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, Beyrut.

- İbn Teymiye, *Mecmuatü'l-Fetevâ*, XI, Mısır trs.
- İbn Sa'd, (1388/1968) *et-Tabakât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut.
- İbn Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, (1869). *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe III*, Mısır.
- Gazali, Muhammed, *İhya'u-Ulumu'd-Din*, III, s. 305.
- İpşirli, M. (1981). "*Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine ait Eseri: Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem*" (Hasan Kâfi and his work on statescraft), ", Tarih Enstitüsü Dergisi, Vol. 10-11, Jan.
- Kazıcı, Z. (1996). *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Ali El-Müttaki, (1989). *Kenzü'l-Ummal, Müessesetü'r-Risale*, Beyrut.
- Kettânî, Hasan el-İdris, (1927) *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I-II, Rabat.
- Kureşî, Kâmusî'l- Kur'ân, "*Kısd*" maddesi.
- Mehmetoğlu, M. S. (2006). *Meşveret Geleneğimiz ve Demokrasi*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Muhammed, H. (1992). *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul.
- Nâşî, el-Ekber, Abdullah b. Muhammed, (1971). *Mesailu' fî İmame, Kitabu Evsat fî 'T Makdlat, thk, Joseph Van Ess*, Beyrut.
- Polater, K. (2008). *Adâlet ve Zülüm*, Doğu Yayınları, Erzincan.
- Kur'ân Açısından Hürriyetler ve Mârûfu Emretme Prensibi*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2005, cilt: IX, sayı: 25, s. 147-160.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kst" md; *Lisânü'l-Arab*, "kst" md;
- Serahsi, Ebu Bekr Muhammed, "*Usulu's-Serahsi*, II, Beyrut, trs.
- Shaban, M. A. (1971). *Islamic History: A New Interpretation I*, Cambridge.
- Sibâhi, M. (1976). *İslâm Sosyalizmi* (Çev.A.Niyazioğlu) İstanbul.
- Suyutî, Abdurrahman b. Ebî-Bekr b. Muhammed Celaluddin, *Camiu's-Sagir min Ehadis'il - Beşir ve Nezir*, I, Mısır, trs.
- Suyutî, Celalüddin Abdurrahman, (1305 h.). *Tarihu'l-Hulefâ*, Mısır.
- Tahanevi, (1987). *Şerhu Meâni'l-Asar*, IV, Beyrut.
- Tancî, Muhammed b. Tavit, *İslâm Mezhepleri Hakkında Düşünceler ve İslâm Mezhepleri Tarihi Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi Yüksek İslâm Enstitüsü, İstanbul trs.
- Zeydan, C. (1328h.). *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, I, İstanbul.
- <http://www.resulullah.org/abdullah-bin-uneys-ra>. (23 Şubat 2017).